

Festschrift
To Commemorate the 80th Anniversary of
Prof. Dr. Talat Tekin's Birth
ISSN 1226-4490

International
Journal of
Central
Asian Studies

Volume 13 2009

Editor in Chief
Choi Han-Woo

The International Association of Central Asian Studies
Korea University of International Studies

İnşâ ve Tarihi Gelişimi

Hasan Gültekin

Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın

Özet: Bu çalışma inşânın tarihi gelişimini ortaya koymaktadır. Tarihi gelişim süreci inşânın ortaya çıkışından itibaren ele alınmıştır. Yazma eserlerden ve konuyla ilgili diğer kaynaklardan yararlanılarak inşâ kuramı tespit edilmiş, mektup türlerine ait bilgiler verilmiştir.

Anahtar sözcükler: inşâ, inşâ kuramı, münşeat, elyazma eser, telhisât

Abstract: This study aims to put forward the historical progress of the inşâ literature. The process of the historical progress of the inşâ literature was taken up from its appear. The theory of inşâ that is concerned to correspond with another one, was determined. The information about the type of letters was expressed.

Key words: inşâ/letter writing, theory of inşâ/theory of letter writing, letters, manuscript, summarizing report for the Sultan.

İnşâ: Arapça ism-i masdar olan *neşe'e* kökünden türetilmiş inşâ kelimesi, çok sayıda farklı anlamı bulunmasına rağmen, genel olarak resmî veya husûsî mektup yazımı ile mektup yazma kuralları şeklinde anlaşılmıştır.

Yapma, meydana getirme gibi anlamlara gelen *inşâ*'nın terim anlamı belirli kurallara uyularak mektup yazma işi ve sözü belâgata uygun söyleme sanatıdır (bk. Roemer 1957: 1241, Arûzî trs: 19-23, Nüzhet 1321: 149, Nüzhet 1321: 71, 150-151). Sözü söylendiği kişinin makamına uygun hitap edilmesi ön plânda tutulmaktadır. Yanlış anlaşılma meydana vermemek için sözü sağlam ve belirli kurallar dahilinde söylemek gerekmektedir.

Müslüman Arap bürokrasisinin ortaya çıkardığı inşâ kelimesi, devlet işlerinin ve yazışmalarının düzenli yürütülmesi konusunda -dîvân-ı resâil, dîvân-ı harâc, dîvân-ı ceyş, dîvân-ı hâtem gibi devlet dairelerinin yaptığı işlerin düzenlenmesi için- ortaya konulmuş birtakım kuralları

ifade ederken, zamanla farklı bir anlam kazanarak, çok sayıda ilim ve nazariye ile zamanın edebî ilimlerine vâkıf olmak koşuluyla nesir yazabilme hünerine ve yeteneğine ad olmuştur.

İnşâ kelimesinin sâdece mektup yazma anlamı dikkate alındığında, sanatlı nesirle yazılmış eser ve risâleleri kapsam dışında tutmak gerekmektedir. Hâlbuki inşâyı ilgili kaleme alınmış kuramsal eserlerde her türlü resmî ve husûsî yazışma örnek ve sûretlerinin yanında herhangi bir konuyla ilgili sanatlı nesirle yazılmış risâleler de yer almakta ve bazen bu risâlelerin başlığında “*fûlân kişinin inşâsıdır*” gibi başlıklar bulunmaktadır. Fakat bu durum inşâ ve münşeât kavramlarının resmî veya husûsî yazışma kurallarına uygun kaleme alınmış yazışmaları ifade etmesini engellememiştir.

Resmî hiyerarşiye ait olan inşâyı ait kurallar manzumesi, sonraki dönemlerde nesir yazılarını da etkilemiş olup önceleri husûsî muhâberâtta hüner gösterme amacı muhâberât dışı yazışma ve yazılarda bir gelenek hâlini alarak konuların secîli ve uzun terkipli cümlelerle kaleme alınmasına sebep olmuştur. Muhâberât dışına taşan bu anlayış, günümüz nesir sınıflandırmasında, sanatlı nesir denilen yazılara ve bu tarzda yazılmış eserlerin özelliğine atfedilmiştir.

Resmî yazışmalarda birtakım kuralların kullanılmasındaki amacın muhatap tarafından yanlış anlaşılma düşüncesiyle ilgili olduğu ortadadır. Yanlış anlaşılma özen göstermek için, bazı formüllerin dışında belîğ ve fasîh cümlelerle meramın aktarılması da devletin ihtişamı ve makamın yüceliğinin bir göstergesi sayılmıştır. Bunun yanında, resmî yazışmaları yapan kişinin makamlar arasındaki unvan ve hitapları karıştırması veya bilerek yanlış yazması, öncelikle o kişinin kötülenmesine daha sonra kurumun kötülenmesine ve en sonunda da devleti yöneten kişinin kötülenmesine yol açacaktır.

Sanatlı nesir yazılarına da inşâ denilmesinin sebebi ise, resmî yazışmalardaki kurallar gibi nesir yazılarında da belâgat ve fesâhat şartlarının aranması, meram anlatılırken hüner gösterme düşüncesinin ön plânda olması ve münşî kelimesinin ifade ettiği anlamın alelâde bir kâtibin yazdıklarını karşılamamasıdır.

Toplum ve devlet yönetiminin iç içeliği, yazışma kurallarının günlük hayata sirâyet etmesi, sanatkârların devlet adamlarıyla olan münasebetleri ile eserlerinin yetkinliği ve güzelliği konusunda

ödüllendirilmeleri gibi sebeplerden dolayı sanatlı nesir denilen yazım üslûbunun revaç kazanması tabîî olup inşâ kelimesi ile sanatlı nesrin kastedilmesi de kaçınılmaz olmuştur.

Münşeât:

Münşeât mecmûaları genel olarak iki farklı şekilde düzenlenmektedir (ayrıntılı tasnif için bk. Kütükoğlu 1988: 169-171, Levend 1988: 113-116, Tekin 1971: 9, İA: 9: 677-678). Birincisi kuramsal içerikli münşeât mecmûaları olup inşâ yazmaya yeni başlayanlara, *merâsim*, *âdâb-ı muhâtabât*, *yazı şekilleri ve edevâtını* öğretmek amacıyla kaleme alınmış veya derlenmiştir. *Merâsim*in içine, padişah, ümera, hükemâ, havâtin, sâdât, şuarâ, ulemâ, kuzât, meşâyih ve vüzerâ için yazılacak yazıların başlıkları, hâtimleri, yazılara uygun düşecek beyitler, duâ cümleleri, ibareler ve inşâ lûgatleri girmektedir (Levend 1988: 115). Arapça edebî'l-kâtib adı altında yazılan eserler bu tarzda kaleme alınmıştır. Türk edebiyatında bu türün ilk örneği ise, elde eksik bir nüshası bulunan ve Ahmed-i Dâ'î tarafından yazılmış *Teressül* adlı eserdir. Eserde kâtiplerin yazışmalarda uyması gereken 10 *edeb*in neler olduğu açıklanmış, padişah, vezir, çavuş, imam, kadı, amca, ana ve babaya vs. yazılacak ser-nâmeler sıralanmıştır. Bunun dışında, Karaferyeli Yahya b. Mehmed'in (XV. asır) *Menâhicü'l-İnşâ*'sı, Şeyh Mahmûd b. Edhem (ö. 897/1491)'in *Gülşen-i İnşâ*'sı kitâbet usûllerini öğretmek amacıyla kaleme alınmış eserlerdir. Bu eserlerin yazılış tarzı ile muhtevalarına bakılacak olursa, Selçuklular tarafından Osmanlı'ya ulaştırılan Fars inşâ geleneğinin devamı oldukları görülür.

İkincisi mektup örneği içerikli münşeât mecmûaları olup derleme münşeâtlar ile tanınmış şairlerin kendilerine ait mektup sûretlerini bir araya getirmeleriyle oluşturdukları münşeâtlar olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.

Tanınmış şairler, dostlarına veya devlet adamlarına yazmış oldukları mektuplarının sûretlerini çoğu zaman bizzat kendileri bir araya getirmişlerdir. Fakat yazdığı mektupları bir mecmûa hâlinde bir araya getirmeyen şairlerin mektupları bazen başkaları tarafından bir devlet büyüğünün isteği ile bazen de müstensihler veya şairin dostları tarafından bir araya getirilmiştir.

Derleme türü münşeâtlarda ise, bazen resmî yazışmalara ait sûretler ile tanınmış şairlerin mektup sûretlerinden seçilenler bir arada bulunabilmekte bazen de mecmûada sâdece resmî yazışmaların sûretleri veya sâdece tanınmış şairlerin mektup sûretleri yer alabilmektedir.

Resmî yazışmalardan derlenmiş olup Osmanlı padişah ve devlet adamlarının yazmış oldukları mektupların sûretlerini içeren münşeâtlardan en önemlileri Feridûn Bey (ö. 990/1582) tarafından derlenmiş olan *Münşeâtü's-Selâtin*, Okçu-zâde Mehmed Şâhî (ö. 1039/1629) tarafından derlenmiş olan *Münşeât-ı Okçu-zâde* ve Sarı Abdullah (ö. 1071/1660) tarafından derlenmiş olan *Düstûrî'l-İnşâ* adlı mecmûalardır.

Münşeât mecmûalarında mektup örnekleri ve konuyla ilgili teorik bilgilerin dışında farklı konularda sanatlı nesir diye adlandırılan üslûpla kaleme alınmış risaleler, fetih-nâmeler, dinî konularla ilgili bilgiler ve fetva sûretleri de bulunabilmektedir.

Çoğunlukla XVIII. asrın sonlarından itibaren kaleme alınmış olan münşeât mecmûaları, inşâ eserleri ve özellikle *İnşâ'-i Mergûb* adını taşıyan eserlerin sonlarında *kavâid-i rakam*, *kerrât*, *Arabî ayların remzleri*, *hesap cetvelleri*, *siyâkat rakamları* ve *ilaç tarifleri* gibi pratik bilgiler yer almaktadır.

Münşî-Kâtip-Yazıcı

İnşâ ile ilgili kaynaklardaki tanımlara göre, secî denilen vezinli kelime kafiyesine dayalı, zincirleme tamlamalarla oluşturulmuş cümleler kullanarak herhangi bir konuda yazı yazan veya eser kaleme alanlara, sanatkâr vasfını da taşıdığı için *münşî*; devlet dairesinde görevli olup resmî yazışmaları kaleme almakla görevli kişilere de *kâtib* denilmektedir (bk. Nüzhet 1306: Ankaravî 1284: 187-188).

Kâtipliğin en üst kademesi münşîlik olup devlet görevlisinden ziyâde bir sanatkârı ifade etmektedir. Münşî olabilmek için gerekli şartlarla ilgili olarak bk. Ankaravî 1284: 188-189, katipler için XIX. asırda kaleme alınmış *İnşâ'-i Mergûbe* adlı bir yazmanın 4b-5a sayfalarına bk., münşî ve kâtip arasındaki fark için bk. Nüzhet 1306: 19-20.

Biri devlet görevlisi biri de sanatkâr olan bu yazıcıların amaçları da farklıdır. İnşâ kelimesinden ism-i fâil olan *münşî* kelimesinin *sanatlı yazı yazmada usta kişi olması* ile *inşâ* kelimesinin ilk zamanlarda kazandığı

resmî yazışma kurallarının bilgisi anlamından farklı bir anlam kazanması da dikkat çekicidir.

XIX. asırdan itibaren devlet kalemlerinde inşâ ile ilgili herhangi bir eğitim almadan biraz talim ile yazışmaları öğrenen devlet görevlilerine ve özellikle kitâbet-i resmiyye görevlilerine kâtip adının verilmeye başladığı görülmektedir.

Arap Edebiyatında İnşâ

İnşâ kelimesi, *belirli kurallara göre mektup yazımı* anlamında ilk olarak M. X. asrın başında Kudame b. Cafer tarafından *Kitâbü'l-Harâc ve Sinâ'ati'l-Kitâbe* adlı eserinde kullanılmıştır. İslâm'ın ortaya çıkışından sonraki üç asırlık olgunlaşma döneminde, önce resmî yazışmalar için kullanılan bu kavram, zamanla sanatlî nesirle yazılmış her türlü yazıyı da içine almıştır. Cahiliye Dönemi hitâbetlerinin etkilerinin görüldüğü Hz. Muhammed devri kitâbet üslûbu, ortaya çıkışından itibaren sürekli değişmiş ve gelişmiştir. Bu değişme ve gelişmeler, İslâm devletinin büyüyüp genişlemesi sonucu birtakım yönetim kurumlarının ortaya çıkmasına ve yönetimde görev alan kişilerin şahsî tutumlarına bağlanmaktadır. İnşâ üslûbu, Abbâsî Dönemi'nde ortaya çıkan emirliklerde görevlendirilen İran asıllı valilerin şahsî hırsları sonucunda anlaşılması zor bir dil hâlini almış, daha sonraki dönemlerde de bu üslûp takip edilmiştir.

İslâm öncesi Arap toplumunda *bedevîler* -göçebe gruplar- arasında okur-yazarlık yaygın olmamakla birlikte, *hadarîler* -yerleşik gruplar- arasında bazı anlaşmaların yazıya geçirildiği, Himyer, Hîre, Gassan ve Kinde gibi Arap toplulukları arasında resmî ve husûsî yazışmaların yapıldığı bilinmektedir.

Hiz. Muhammed tarafından gönderilen ilk mektuplarda estetik kaygıdan ziyade tebliğ amacına bağlı olarak anlaşılabilirlik ön plândadır ve kinaye dışında hiçbir sanata yer verilmemiştir (ayrıntılar için bk. Keskiner 1996: 50-63). Müslüman olmayanlara gönderilen mektuplarda ve anlaşmalarda yanlış anlaşılmanaya özen gösterildiği için çoğu zaman lafzî tekrarlara baş vurulmuştur. Yazılanlara açıklık getirmek ve iddiaların ispatı için Kur'ân âyetleri tamamen ya da iktibas yoluyla kullanılmıştır.

Hız. Muhammed, mektuplarına *besmele* ile başlamış, *hitâb* kısmında kendi adından sonra mektûbun gönderildiği kişinin adını yazmıştır. *Selâmdan* sonra mektûbun konusuna girişı gösteren *ammâ ba'dü* ifadesini kullanmıştır. *Sonuç* kısmında ise, tekrar selâm ve duâ ifâdelerini yazmıştır.

Dört Halife Dönemi'nde mektuplar, Hız. Muhammed'in mektuplarındaki gibi *besmele* ile başlamakta, mektûbu gönderenin ve muhatabın adı yazılmakta, Allah'a *hamd* ve peygambere *salât* ile devam etmektedir. Bu dönem mektuplarındaki genel üslûp ise, Kur'ânî lafızların ve âyetlerin sıkça kullanılması, hadîslere yer verilmesi, az da olsa şiirin kullanılması, atasözleri ve hikmetli sözlerin kullanılması, kelime tekrarlarına yer verilmesi, secînin kullanılması, inşâî sîgaların kullanılması, tezat sanatının kullanılması ve duyguların ifadesine uygun kelimelerin seçilmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Emevîler Dönemi kitâbetinin en önemli özelliğı sâdece dîvânlarda kullanılması ve resmî nitelikli olmasıdır. Muâviye b. Ebû Süfyan (41-60/661-680) tarafından kurulan *Dîvânü'r-Resâil*'de görevlendirilen kâtipler de devlete ait resmî yazışmaları halife adına yapmışlardır. Bu kurumda çalışan kâtiplerin üstün nitelikte kişiler olmasına dikkat edilmiş, yazışmaların düzenli ve doğru yapılabilmesi için kâtiplere yol gösterici risâleler kaleme alınmıştır. Bu türde kaleme alınmış ilk risâle Emevîlerin son zamanlarında yaşamış olan dîvân kâtiplerinin başkanı İran asıllı *mevâlî*¹, Abdülhamîd b. Yahyâ el-Kâtib'e (ö.132/750) ait olan *Risâle ile'l-Küttâb*'dır (Dayf 1946: 117, Nassar 1966: 128-131, Kalkaşendî 1987: II: 332, İbn Haldûn 1988).

Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkardığı sosyal ve siyâsî tepkiler nedeniyle Emevîlerin yıkılmasından sonra *Şu'ûbiyye* hareketini başlatan İran asıllı mevâlînin desteğıyle kurulan Abbâsîler, Sâsânî İran'ının kültürünü ve diğer toplumsal unsurlarını benimsemişler ve devlet yönetimine mevâlînin ileri gelenlerini atamışlardır. Abbâsîler, bu siyâset anlayışına bağılı olarak İran kültürünü, millî bayramlarına varıncaya

¹Mevâlî, Arap olmadığı halde Müslüman olan kişilere ve özellikle de yabancı edip ve bilginlere verilen addır.

kadar taklit etmişlerdir. Böyle bir siyâsî anlayışın da kitâbet sanatına İran unsurlarını katması kaçınılmaz olmuştur.²

Abbâsîlerin, Farslar, Rumlar, Hintliler ve Türkler ile temasa geçmeleri sonucunda bu toplumların kültür ve edebiyatlarından etkilenmişler ve özellikle kitâbet sanatında kendilerinden önceki kitâbet üslûbundan farklı bir üslûp yaratmışlardır. Mevâlî denilen yabancı kişilerin yönetimde etkin bir şekilde söz sahibi olmaları, devletin sınırlarının her yönde genişlemesi ve refahın artması, devlet yönetiminde çeşitli dîvânların kurulmasını gerektirmiştir. Özellikle mevâlîden (ayrıntılı bilgi için bk. Emîn 1933) kişilerin başına getirildiği *Dîvânü'r-Resâil*'de çalıştırılacak kâtiplerin üstün vasıflara sâhip olmaları istendiğinden, yetişmelerine önem verilmiş, yetişenler de yüksek bir mevkiye kavuşma imkanı buldukları için refah ve zenginlik içinde yaşamışlardır. Buna bağlı olarak da kitâbet dairesine rağbet artmış, bu sanatın geliştirilmesi için çeşitli risâle ve eserler kaleme alınmıştır. Ebû'l-Yüsr İbrâhim b. Muhammed el-Müdebbir'in dîvânlarda yazı yazmanın kurallarından bahseden *Risâletü'l-Azrâ*'sı (Nassar 1966: 134) Abbâsî Dönemi kitâbetinin üslûbunu göstermesi bakımından önemlidir.

İnşâ sanatında geniş bilgi ve kültüre sâhip olan Dîvân-ı Resâil'in başındaki kişilerin, resmî yazışmalarda kullandıkları üslûplarını husûsî yazışmalarında da kullanmaları *ihvâniyât* denilen husûsî yazışma türünün ortaya çıkmasına neden olmuş, zamanla devlete ait yazışmalara da *sultâniyât* adı verilmiştir (Yılmaz 1995: 181).

Eyyûbîler Dönemi'nde (1171-1462) Arap nesri, Moğolların baskılarından kaçan âlim ve ediplerin sayesinde estetik yönden gelişmesini sürdürmüştür. Adı, Fâtımîler Dönemi'nde *Dîvân-ı İnşâ* olarak değiştirilmiş olan *Dîvânü'r-Resâil*, Eyyûbîler Dönemi'nde de *Dîvân-ı İnşâ* adıyla görevine devam etmiştir. Bu dîvânda görev yapan kâtiplerin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla da çeşitli risâleler kaleme alınmıştır. Eyyûbîler, Abbâsî siyâsetini takip ettikleri için devlet yönetiminde onlar gibi davranmışlar, Şîî Fâtımîlerin aksine Dîvân-ı

²Sâsânî İmparatorluğunun idârî teşkilâtının İslâm devletleri tarafından ideal bir örnek olarak alındığı ve çoğu devlet kurumunun Sâsânî geleneğine göre teşkil edilip çalıştırıldığına dair ayrıntılı bilgi ve bibliyografya için bk. Köprülü 1981:168-170.

İnşâ'da Müslüman olmayan kâtip çalıştırmamışlardır. Bu dönemin ünlü münşîlerinden Ebû Abdurrahîm el-Lahmî el-Kâdî el-Fâdîl'in (ö.596/1199) geliştirdiği *Fâdîlî* adı verilen üslûp, kendi zamanının kâtiplerini ve kendinden sonra gelen nesilleri etkilemiştir. Bu üslûbun, hayâlî tasvirlerin yapıldığı şiirsel anlamlara baş vurma, secî, tıbak, telmih, tevriye ve cinas sanatlarının kullanılması, cümlelerin ve paragrafların aşırı uzatılması, ilmî terimlere sıkça yer verilmesi gibi özellikleri vardır (Dayf 1946: 377).

Mısır'da Eyyûbîlerden sonra kurulan Memlûkler Devleti (1250-1517) bir Türk devleti olmasına rağmen, devlet dili olarak Arapçayı kullanmış ve bu dilin edebiyatının gelişmesinde son derece önemli bir yere sâhip olmuştur. Resmî yazışmaların yapıldığı Dîvân-ı İnşâ bu dönemde daha çok önem verilen bir kurum hâline gelmiş, dîvânın başındaki kâtibe de *sır kâtibi* adı verilerek sultanın en yakın adamlarından biri durumuna getirilmiştir. Sultanın bütün sırlarına vâkıf olduğu gibi, sultan gittiği her yere beraberinde sır kâtibini de götürmüştür (Kalkaşendî 1987: I: 131). Sultana yakın olmak ve bu önemli mevkide bulunmak isteyen kişiler inşâ sanatına dair her türlü bilgiyi elde etmek için büyük gayret göstermişler, bu konuda yazılmış eserlerden fazlasıyla yararlanmışlardır. Tabîî olarak inşâ dîvânı, İslâm devletlerinin hiçbirisinde olmadığı kadar gelişmiş olup bu sanata dair çok sayıda eser kaleme alınmış ve bu sanatın gelişmesinde de dönemin yazarları çok önemli bir yere sâhip olmuşlardır.

Fars Edebiyatında İnşâ*

İnşâ sanatının Fars edebiyatında ortaya çıkışı, Abbâsî hilâfetinin zayıfladığı dönem olan M. IX. asrın ikinci yarısıdır. Bu dönemde inşâ ile ilgili tertip edilen risâlelerde, Arap inşâ sanatının izleri açıkça görülmektedir. Siyasî gelişmelerin tarih içindeki seyrine bağlı olarak Fars inşâ sanatı, Arap dili ve kültürünün etkisi ile taklit şeklinde başlamıştır. İranlı âlimlerin çoğunun, eserlerini Arapça olarak kaleme almış olmaları, inşâ sanatının Fars edebiyatında ortaya çıkışını geciktirmiştir. Zamanla İranlı âlimlerin kendi kültür ve geleneklerini ön

*Bu bölümün hazırlanmasında, Emirçüpani 2001, Şafak 1977'den yararlanılmıştır. Diğer kaynaklar ise ayrıca belirtilmiştir.

plâna çıkarmasıyla Fars inşâ sanatında Fars dili ile orijinal eserler meydana gelmiştir.

İslâmiyet öncesi İran devletlerinde, padişahların kâtiplerinin bulunduğu ve resmî yazışmaları yürüttüğü bilinmektedir (Şemîsâ 1377: 19). İran'ın eski dili olan Pehlevîcede inşâ terimi yerine, *nâme-nevîsî* veya *nâme-nigârî*, kâtipler için de *debîr* kelimesi kullanılmıştır. Bunun yanında Sâsânî Dönemi'nde herhangi bir konuda sanatlı nesirle yazılmış yazılara risâle anlamında *nâme* denilmiştir. *Nâme-nevîsî* denilen risâle yazma işi ise, resmî mektup yazmaktan ziyade genelde yemek yeme, giyinme âdâbı veya toplumsal bazı kurallara dair risâle yazma anlamında kullanılmıştır (Fürûzânî 1379: 13).

İslâmiyet sonrası Fars edebiyatında, inşâ ile ilgili olarak yazılmış ilk yazılara Gazneliler Devleti'nin (387-431/998-1040) son zamanlarında rastlanmaktadır. Gaznelilerin dîvân kâtibi olan ünlü tarih yazarı Ebû'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî'nin mektuplarında ilk Farsça örnekleri görülen inşâ sanatı, (385-470/995-1077) yine onun sayesinde önemli bir yol almıştır. Belîğ ve fasîh yazmanın siyâset için ne kadar önemli olduğunu savunmuş olan Beyhakî ile Farsça mektup yazma işi başlamış olup diğer ilimlerde olduğu gibi inşâ sanatı, Selçukluların sonlarına doğru en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Beyhakî, hocası Sultan Mahmud ve oğlu Mesud'un kâtibi olan Ebû Nasr-ı Müşkân (ö.431/1039) tarafından yazılmış mektupları da *Târîh-i Beyhakî* adlı eserine almıştır (Şemîsâ 1377: 34). Sâmânîler ile Gaznelilerin ilk dönemlerinde yazılan resmî mektuplar, *mürsel* denilen sâde nesirle yazılmış olup son derece anlaşılır bir üslûba sâhiptir. Sâde bir Farsçayla yazılan mektuplarda Arapça kelimeler, terimler hâricinde kullanılmamıştır. Sözün süslenmesi için şiire, âyet, hadîs ve rivâyetlere yer verilmiştir. Kısa ve sıralı cümleler kullanılmış, anlam ön plânda tutulmuştur. Fiil tekrarına baş vurularak konuşma diline yaklaşılmıştır (Şemîsâ 1377: 95).

Selçuklu Devleti (431-552/1040-1158), Türkler tarafından kurulmuş olmasına rağmen resmî dil olarak Farsçayı kullanmış ve bu dönem boyunca Farsçanın ve her türlü ilmin gelişmesine yardımcı olmuştur. Bu dönem, şair ve yazar sayısı bakımından İran edebiyatının en parlak dönemlerindendir. Özellikle Alparslan ve Melikşâh'ın vezirliğini yapan Nizâmülmülk, bilginleri, şair ve yazarları himaye ederek onlara bol ihsanlarda bulunmuştur. Kendi adıyla anılan medreseleri kurarak da

İslâmî ilimlerin yayılmasını ve gelişmesini sağlamıştır. Sûfî inancı kuvvetli olan Nizâmülmülk, şehirlerde, medreseler yanında tekkelerin kurulmasını da teşvik etmiştir (Ferîver 1341: 117).

Devlet yönetim sisteminin Moğollarla birlikte değişmesi dîvânların önemini azaltmış ve yetişmemiş sıradan kâtiplerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Genelde günlük olayları yazmakla görevlendirilen kâtipler Farsçaya yanlış ve galat kelimelerin girmesinde etkili olmuşlardır.

Safevî Devleti'nin (907-1135/1501-1722) kurulmasından sonra Şia mezhebinden olmayan âlim, şair ve yazarlara acımasız ve baskıcı bir tutum sergilenmiştir. Bu baskılar nedeniyle âlim, yazar ve şairlerin çoğu vatanlarını terk ederek Hindistan'a ve Osmanlı Devleti'ne sığınmışlardır. Safevî padişahları Türkçe konuştukları için bu şairler Farsçayı en rahat şekilde Hindistan'daki Farsça konuşan Ekber Şâh'a yazdıkları şiirlerde ve kitaplarında kullanabiliyorlardı. Safevî korkusunun etkisi ile bu dönem şiiri ve nesrinde Hind Üslûbu denilen hayale dayalı anlaşılabilir ve muğlak bir üslûp ortaya çıkmıştır. Edebî eserler çoğunlukla Şia mezhebinin yayılması için araç olarak kullanıldığından bu dönem edebî faaliyetleri duraklamaya girmiştir. Safevî Dönemi'nin resmî mektupları, fermânları ve edebî eserlerinde kullanılan dil, edebî sanatların gölgesi altında kalmış, lafzî güzellikler uğruna anlam tamamen feda edilmiştir.

Sanatkârane Arap nesrinin M. X. asırda ve XI. asır başlarında büyük revaç bulmasında büyük İranlı yazarların etkisi olmuştur. M. X. asırda İranlı yazarların Arapça olarak kaleme aldıkları inşâ eserleri, sonraki nesiller tarafından örnek ve kaynak olarak kullanılmış, özellikle M. XII. asırda Farsça yazılmış inşâ eserlerinde, bu Arapça eserlerden yararlanılmış, bazen de benzerleri Fars diliyle yazılmıştır (Safâ 2002: 242).

Türk Edebiyatında İnşâ

VI. asrın sonlarında yaşamış Eski Türk hakanlarının kullandığı bazı unvânlar, resmî yazışmaların tarihini Köktürk Dönemi'ne kadar götürmektedir. İşbara Kağan'ın (581-587) 584 Ejder yılının 9. ayının 10. günü tarihli mektubunda, Köktürk komutanlarından İstami (Sir Yabgu)'nin Bizans İmparatoru II. Justinos'a gönderdiği İskit harfleriyle Türkçe yazılmış mektubunda, Chi-min Kağan'ın (600-609) 607 tarihli

Türk runik alfabesiyle yazılmış diplomatik mektubunda ve Çin yıllıklarında Türk hakanlarına ait unvânlar yer almaktadır (Barutcu Özönder 2002: II: 457-492). Türklerin tarih boyunca kurmuş oldukları devletlerde kağanların ve devletin yönetiminde görev almış kişilerin bulundukları mevkilere göre unvânlar aldıklarını da Çin kaynaklarından öğreniyoruz. Kağanların ve devlet adamlarının unvânları adlarından çok anıldığı için asıl adlarının unutulduğu da bir gerçektir. Türklerin ilk yazılı belgeleri olan Köktürk Yazıtları'nda kağanların adları yerine unvânları zikredilmiştir. İltiş Kağan'ın asıl adı Çin kaynaklarına göre Kutluğ, Bilge Kağan'ın adı da Mo-ki-lien'dir. Çin yıllıklarına göre Köktürklerde 28 çeşit unvân ve memuriyet vardı: Yabgu, şad, kündür, ayguç, apatarkan, sübaşı, alpaga, yula, elçi, tilmaç, tamgaç, bitikçi, emçi vs. Karahanlı şeh-zâdeleri de hükümdar olunca Kadir Han, Buğra Han, Arslan Han, İlig Han gibi unvânlar almışlardır. Selçuklular, ataları olan Türklerin bu geleneklerini beraberlerinde Ortadoğuya getirmişler ve kurdukları devletlerin başındaki hükümdarlara Tuğrul Bey (asıl adı, Muhammed'dir), Çağrı Bey (asıl adı, Davud'dur), Beygu (asıl adı, Musa'dır) ve Yinal (asıl adı, İbrahim'dir) gibi unvânlar vermişlerdir (Sümer 1990: 24-25, Koca 2002: II: 328).

Osmanlı'da *fermân* kelimesinin karşılığı olan *yarlıg* kelimesi Köktürk Dönemi'nde *bağışlamak* ve *Tanrının izni* daha sonraları da *kağanın izni* anlamlarında kullanılmıştır. Bu kelime Osmanlıya İlhanlı ve Kırım Türkleri vasıtasıyla ulaşmıştır (Ögel 1982: 231-232). Oğuzlar ise *yarlıg* yerine *buyruk* kelimesini kullanmışlardır. Moğolların Gizli Tarihi'nde *carlık* kelimesi *imparatorun resmî devlet emri* anlamıyla kullanılmıştır. Yine Uygur yazısı ile yazılmış Oğuz Destanı içindeki *biltürgülük* kelimesi *elçi ile gönderilen emir* anlamındadır. Han ve beylerin halka herhangi bir konuda haber vermelerine *çalıg* denirdi. Kırgızlarda hem *buyruk* hem de *carlık* kelimesi kullanılır, *fermân* yerine *barman* denilirdi (Ögel 1982: 237).

Arap edebiyatında, Cahiliye Dönemi hitâbetinin kitâbeti etkilemesi gibi Kül Tigin Yazıtının hitâbet özellikleri taşıması, o devirlerde resmî yazışmaların yapıldığına örnek olarak gösterilebilir.³

³Ayrıntılı bilgi için bk. Ercilasun 1990: 31-39. İlgili makalede, Kül Tigin yazıtının gramer yapısı incelenmiş, cümlelerin ve kelimelerin tekrarından

Köktürk kağanları, yazıtlarında önce besmele yerine geçen *gökte kut bolmuş Türk Bilge Kağan* derler ondan sonra da *sabım* diyerek devam ederlerdi. Bilge Kağan Yazıtı, İslâmî dönem fermânlarının *besmele* veya *Allah* lafzı yerine geçen *hüve* kelimesi ile başlaması gibi *Tengri teg tengri yaratmış Türk Bilge Kagan* girişi ile başlar ve *sabımın tüketi eşitgil, katıgtı tingle!* cümlesi ile devam eder (Ögel 1982: 238). Bu yapı bize İslâmî dönem resmî yazışmalarında kullanılan giriş cümlesi formüllerini hatırlatmaktadır.

Eski bozkır Türk devletlerinde danışma kurulu görevini yürüten daimî bir devlet meclisi vardı ve bu meclise *toy* adı verilirdi. Yılda bir defa toplanan bu mecliste ordu teftişi ile hayvan sayımı yapılır ve memleket meseleleri görüşülürdü. Büyük Türk imparatorluklarında ise dış işleri dairesi önemli kurumlardan birisiydi. Bu kurumda çeşitli dillerde konuşan ve yazan bir heyet bulunurdu ve yazılara kağanın mührü basılırdı (Çandarlıoğlu 2002: II: 37-38). Karahanlılarda da devletin iç ve dış yazışmaları, başında *tamgaçı* unvânı ile anılan bir devlet adamının bulunduğu kurum tarafından yapılmaktaydı. Bu kurumda Uygur harfleriyle Türkçe yazan *bitigçi* ve *ılunga* unvânlı kâtipler görev yapmaktaydı (Koca 2002: III: 484). Buna rağmen yazılı kaynakların azlığı Türk devletlerinde yazışmaları yürüten bir kurumun olup olmadığı konusunda kesin bilgiler elde edilmesini engellemektedir. Fakat işlek bir dile sâhip olan Türk edebiyatının eldeki ilk yazılı metinlerine bakıldığında resmî yazışmaların varlığı da ortaya çıkmaktadır.

Uygurcada *esengü bitig*⁴ tamlaması *esenlik mektubu* anlamında husûsî mektuplar için kullanılırdı. Bu tür mektupların çoğunda alıcının ve gönderenin adı yazılır, adlardan sonra da mektuplar “*esengü bitigim*”

meydana gelen secîye ve âhenge dikkat çekilmiştir. Hitap cümlelerinin metnin bir nutuk metni olduğunu gösterdiği fakat halka hitâben söylenmek amacının olmadığı sâdece yazılı olarak tespit edildiği belirtilmiştir. Göktürk Yazıtlarında, kullanılan unvânlar hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir; Sertkaya 1995: 209-216.

⁴Uygurca mektupların varlığı ve metinlerinin ortaya çıkarılma serüveni için ve ayrıca bu mektupların iç yapısı ile mektup metinleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Tekin 2004: 289-299, Tezcan ve Zieme 1971, Tezcan 1978, Hamilton 1986.

ibaresi ile başlardı. Bu girişten sonra muhatabın hâli ve hatrı, sorulur sağlık durumu hakkında bilgi istenir, daha sonra da gönderen kendi hâlini ve sağlık durumunu bildirirdi. Hasbihâlden sonra mektubun yazılış amacı ve mektup yazılan kişiye ulaştırılması istenirdi (Tekin 2004: 293).

Hârzemşâhların kötü yönetimi, Moğolların Orta Asya, Orta Doğu ve Anadolu'yu istilâ etmesine neden olmuştur. Bu istilâ sonucunda inşâ divanı, kâtiplik mesleği ve Fars dili ile yazışma eski önemini kaybetmiştir. Moğollar, Uygurları yıkmalarına rağmen onların kuvvetli kültürlerine tâbi olmuşlar ve yazışmalarında Uygurca'yı kullanmışlardır. Uygur kâtipleri ve devlet adamlarının sivil idareyi ellerine geçirmeleri ile Moğollar kısa zamanda Türkleşmişlerdir. Uygurcanın devlet işlerinde kullanılması da XV. asır sonuna kadar devam etmiştir (Gömeç 1997: 78-79). Moğol devlet teşkilatında kâtiplerin bulunmasına bağlı olarak eldeki vesikalar, belirli bir resmî yazışma üslûbunun bulunduğunu göstermektedir. Vesikalardaki yazım şekillerinin birbirine benzemesi, resmî yazışmalarda belirli formüllerin kullanıldığını ve dolayısıyla da inşâ sanatıyla ilgili eserlerin kaleme alındığını ispatlamaktadır (Spuler 1957: 315-320).

Selçukluların kuruluşundan XIII. asrın ortalarına gelinceye kadar devlet dili olarak Farsçanın kullanılmış olması eserlerin Türkçe yazılmasını engellemiştir. Elde bulunan Türkçe eserlerin sayısı da çok azdır. Türkçe eserlerin sayısının bu kadar az olması ise, Moğol istilâsı sırasında yok olmalarına ve Anadolu'daki yerleşme mücadelesinin yarattığı karmaşaya bağlanmaktadır (Mazıoğlu 1982: 34).

Türkmen Beylerinin Selçuklu yönetimine ve dolayısıyla Moğol baskısına toplu olarak tepki göstermeleri sonucunda Türkçenin kullanımı yaygınlaşmıştır. Divan dili olarak Türkçeyi kullanan beyliklerin sayesinde yazışma dili Farsça olmaktan kurtarılmıştır. Özellikle Osmanlıların kurulması ile her türlü yazışmada ve her alanda Türkçenin kullanılması yaygınlık kazanmış, Farsça önemini yitirmiştir (Turan 1990: 56).

XIV. asırdan itibaren kaleme alınan eserlerin çoğu Türkçe olmasına rağmen teliften ziyade Farsça ve Arapçadan tercüme edilmiş dinî nitelikli eserlerdir. Türk dilinin rağbet görmesinde, Beyliklerin başındaki yöneticilerin Arapça ve Farsça bilmemeleri ile Moğol zulmü altında ezilen halkın dinî duygularının tatmin edilmek istenmesi etkili olmuştur.

Orta Asya'dan gelen sûfiler de İslâm inançlarını halka anlatabilmek için Türkçeyi tercih etmişlerdir.

Anadolu Selçukluları devrinde Farsça yazılmış dinî eserlerin, bu dönemde Türkçeye çevrildiği veya Türkçe benzerlerinin yazıldığı gibi Farsça inşâ eserlerinin benzerleri de Türkçe olarak yazılmaya başlanmıştır (Erzi 1963). Selçuklular tarafından geliştirilen Fars inşâ geleneğinin devamı niteliğindeki bu inşâ eserlerinden ilki eldeki bilgilere göre XV. asrın başlarında Ahmed-i Dâ'î (Ertaylan 1952) tarafından yazılan mektup yazma kurallarını, hitap formüllerini ve mektup örneklerini ihtiva eden *Teressül*⁵ adlı eserdir.

Genel anlamda, Hz. Muhammed'in pratik olarak ortaya koyduğu yazışma kurallarıyla Roma, Bizans ve eski İran yazışma geleneklerinin İslâm Arap ve Fars devlet kurumlarında uygulanmasıyla ortaya çıkan inşâ sanatı, yetkin kişilerin elinde bir takım kurallara kavuşmuş ve zamanla bu kurallar husûsî yazışmalara da sirâyet etmiştir (Mez 2000: 288). Bazen hüner gösterme merakı bu sanatı resmî olmaktan çıkarmış belâgat erbabının elinde yazıları süsleme sanatına dönüşmüştür. Terim olarak Türk edebiyatında önceleri yazışma kuralları manzumesi olarak gördüğümüz inşâ sanatı zamanla hüner gösterme amacına bağlı olarak belâgat kurallarına uygun yazılmış her türlü düzyazıyı da içine almıştır. Türk edebiyatında sanatlı nesrin ortaya çıkışı ve gelişmesi İslâmî edebî geleneğin etkisi ile olmuştur. XIV. asırda Anadolu'da yeni kurulmuş olan Osmanlı Devleti'nin birliği sağlamak için sürekli savaşıyor olması bir edebî kültür ortamının kurulmasını geciktirmiştir. Bu devrede genellikle Kur'ân tercüme ve tefsirleri ile diğer dinî eserler Farsçadan ve Arapçadan çevrilmiştir. Bu eserlerin dili, devrin kültürel yapısına bağlı olarak sâdedir. XV. asrın ikinci yarısından itibaren devletin büyümesi ve gelişmesi ile kültürel ve sosyal ortam da gelişmiştir. Buna bağlı olarak XV. asırda kaleme alınan eserlerde kullanılan Türkçeye rağbet azalmış ve bazı yazarlar tarafından Türkçenin istenileni anlatmaya yetmediği söylenmiştir. Bu nedenle tahsil için İran'a giden şair ve yazarlar İslâmî

⁵Teressül, inşâ sanatından bir ilmin adı olup muhâtabın mevkiine uygun hitap etme usûllerini öğretir. Ahmed-i Dâ'î'nin eserinde de bu isme uygun olarak, padişahın hekime ve babadan amcaya kadar kime nasıl hitap edileceği ile ilgili formüllere yer verilmektedir.

edebî geleneği ve sanat ekollerini öğrenerek geri dönmüşler ve eserlerinde sanatlı nesir kullanmaya başlamışlardır. Bu yazarların ve hüner gösterme merakının da etkisi ile zamanla nesirle yazılan eserlerin çoğunda sanatlı ve külfetli bir dil kullanılmıştır. Sanatlı nesrin bu şekilde maharet gösterme aracına dönüşmesinde, resmî yazışmalarda devletin ihtişamına uygun sanatlı bir dil kullanma isteğinin etkisi vardır. Yazar ve şairlerin büyük çoğunluğunun devlet adamı, şair veya âlim olduğu göz önüne alındığında, yazışmalarda kullanılan sanatlı nesrin bu kişiler tarafından kendi eserlerinde de kullanılması kaçınılmazdır. Arap nesrinin gelişmesinde mektup ve makâme türlerinde kullanılan sanatlı dilin diğer edebî türleri de etkilemesi gibi Türk nesrinin gelişmesinde ve sanatlı nesrin ortaya çıkmasında Fars ve Arap edebî ekolleri ile resmî yazışma dilinin etkisi vardır.

Büyük Selçukluların inşâ geleneklerini devam ettirmiş ve devlet dairelerinde Farsçayı kullanmış olan Anadolu Selçukluları zamanında da büyük münşiler yetişmiş ve eski büyük münşiler tarafından ortaya konulmuş inşâ kuralları bu dönem münşileri tarafından örnek alınmıştır. Anadolu Selçukluları Dönemi'nde mükemmel bir inşâ divanı ve bu divanda görev yapmış kudretli münşiler bulunmakla birlikte inşâ sanatına dair yazılmış eser sayısı çok azdır (Köprülü 1943: 414). XIII. asırda Ebû Bekr b. el-Zekiyyüddin (ö. 683-690/1284-1291) tarafından Farsça olarak yazılmış bulunan *Ravzatü'l-Küttâb ve Hadikatü'l-Elbâb* ile aynı içeriğe sâhip olan *El-Teressül ile't-Tevessül* adlı inşâ eserleri yanında, XIII. asrın sonlarında Hüsâmüddin Hasan b. Abdülmü'min el-Hoyî (709/1309'da hayatta) tarafından yine Farsça olarak yazılmış olan *Nüzhetü'l-Küttâb ve Tuhfetü'l-Ahbâb* ile onun muhtasarı mâhiyetindeki *Kavâidü'r-Resâil ve Ferâyidü'l-Fezâyil* adlı eserlerde gerçek mektuplar yoktur. Sultanlara, devlet adamlarına, kadılara, müderrislere, şeyhlere, imamlara, hafızlara, mütevellilere yazılacak mektuplarda hangi lakap ve hitapların kullanılması gerektiğini gösteren kısa mektup örnekleri ile akrabaya yazılacak mektup örnekleri ve mektupların sonuna konacak ibareler ile tarih hakkında usûller gösterilmektedir. Aynı kişi tarafından yazılmış olan *Gunyetü'l-Kâtib ve Münyetü't-Tâlib* adlı eser, *Kavâidü'r-Resâil* adlı eserle aynı mâhiyettedir. Kişiler için kullanılacak lakap ve hitaplara bazı ilâveler yapılmıştır. Aynı kişinin yazmış olduğu bir başka eser ise, *Rüsümü'r-Resâil ve Nücümü'l-Fezâyil* adını taşımaktadır. Dört

fasıl üzerine tertip edilen eserde her makam ve şahsa göre yazılmış olan menşûr ve takrîrlerde yalnızca lakap ve hitaplar verilmemiş, her rütbe ve makamın mâhiyeti ve vazifeleri, maaşları, makama geliş tarihleri ve mesuliyetleri gibi ayrıntılara da yer verilerek kâtipler için tam bir örnek oluşturulmuştur. Bu mektupların gerçek mektuplardan tek farkı kişilerin ve görevli oldukları şehrin adlarının olduğu yerlerin boş bırakılmış olmasıdır (Turan 1988: 172-177, Sâlihî 1380: 51-52: 71-72) .

Anadolu Selçuklularının son zamanlarında Farsça yazılan bu inşâ eserlerinin Büyük Selçuklular Dönemi'nin başlarında Muhammed b. Abdülhâlik el-Meyhenî tarafından yazılmış olan Farsça ilk inşâ eseri *Destûr-ı Debîrî* ile benzerliklerinin bulunması, Selçuklu inşâ geleneklerinin Anadolu Selçuklularında da devam ettirildiğini göstermektedir. Anadolu Selçukluları'dan sonra kurulan beyliklerde ve Osmanlıda devlet dili olarak Türkçenin kullanılması neticesinde, Anadolu Selçuklularının inşâ gelenekleri -yukarıda tanıtılan Farsça inşâ eserlerinin içeriğine benzeyen- Türkçe yazılmış ilk inşâ eserlerinde de devam ettirilmiştir (İnalçık 1963: IX: 673, Tekin 1971: 9-10).

Türkçe kaleme alınmış ilk inşâ eseri olan *Teressül*'den sonra ikinci eser *Menâhicü'l-İnşâ* adıyla Yahya b. Mehmed el-Kâtib tarafından 884/1479'dan önce yazılmıştır. Elde bulunan nüshası, İbrahim el-Karaviryevî tarafından 884/1479 Ramazan'ında istinsah edilmiştir (Tekin 1971, Unan 1986). İnşâ geleneğinin devamı olması bakımından *Destûr-ı Debîrî* ile yaklaşık olarak aynı içeriğe sâhip olan *Menâhicü'l-İnşâ*, tertip açısından da Ahmed-i Dâ'î tarafından ayrıca belirtilmese bile *Teressül* gibi üç bölüm şeklinde tertip edilmiştir.

XV. asırda Fâtih Sultan Mehmed'in *Kanûn-nâme-i Âl-i Osmân*⁶ adıyla hayata geçirmiş olduğu devlet idaresine dair kuralların içinde, yazışmaların nasıl yapılması gerektiğiyle ilgili bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümde kitâbet dairesinde çalışan memurlar için yazışmalarda kimlere nasıl hitap edileceğiyle ilgili formüller verilmiş ve bunlara uyulması kanun olarak emredilmiştir (Akgündüz 1990: 330-332). Bu

⁶Fatih Kanunnâmesinde kâtiplerin reisi olan nişancı ve reisülküttâbın resmî hiyerarşi içindeki yerleri, durumları, maaşları ve görevleri hakkındaki bölümde yeterli bilgi vardır. Bu konuyla ilgili olarak Köprülü 1981:59-65'te ayrıntılı bilgi bulunmaktadır.

tarihten sonra yazılmış veya derlenmiş inşâ eserlerinin çoğunda bu kanunda belirlenen kurallara göre yazılmış resmî mektupların sûretlerinin yer aldığı görülmektedir. Bu devirde kuramsal eserlerin sayısının azaldığı da dikkati çekmekle birlikte edebiyat tarihimiz açısından olduğu kadar siyâsî tarih açısından da kıymetli vesikalar, bu derleme münşeât mecmûalarında yer almaktadır. Siyasî veya resmî mektupların yanında ünlü âlim, şair ve yazarların, dostlarına ve devlet adamlarına hitâben yazdıkları mektuplarıyla hüner göstermek amacıyla değişik konularda yazdıkları mektuplarının, kendileri veya başkaları tarafından derlenilmesiyle başka bir türde münşeât mecmûaları ortaya çıkmıştır (Levend 1988: 113-116).

Batılılaşma tesiri ile 12 Mart 1836'da çıkarılan bir hatt-ı hümayûnla reîsü'l-küttâblık makamının *umûr-ı hâriciye nezâretine* çevrilmesine kadar kitâbet dairesi, Fâtih Sultan Mehmed'in Kanun-nâmelerine göre idare edilmiştir (İnalcık 1963: 682). Bir nezâret hâlini alan kitâbet dairesi için de batılı anlamda yenileşmelere bağlı olarak eski inşâ usûlünden farklı yeni yazışma kuralları getirilmiş, yazı sitili, kullanılan elkâb, duâ ve bitiş formülleri ve ifadeler değiştirilmiş veya kısaltılmış, hatta bazıları terk edilmiş olmasına rağmen eski inşâ geleneklerinin devamını sağlayan birçok münşî yetişmiştir (Ortaylı 1988: 153-168, İpşirli 1995: 3, Tansel 1974: 387). Tanzimat ile birlikte yeniden yapılanma çabalarının neticesi olarak kitâbetle ilgili eserler de genel olarak iki kısımda toplanmıştır. Bunlar, *resmî ve husûsî kitâbet* başlığı altında çoğu zaman aynı eserde birlikte incelenmişlerdir. Resmî kitâbetin gereklerinin yerine getirilmesi için sâdece dile ait kuralları öğrenmenin yeterli olmayacağı, cümlelerin birbiri ile bağlantılarını gerektiren resmî tarzın öğretilmesinin de şart olduğu vurgulanmaktadır. Resmî kitâbetin husûsî kitâbete göre daha zor olduğu da belirtilmektedir. Resmî yazışmalarda kısalık, sâdelik, açıklık ve maksada uygun ifadelerin önemi üzerinde çokça durulmuştur. Bu tür eserlerin içerik bakımından ders kitâbı veya yardımcı kitap olarak kaleme alındıkları dikkati çekmektedir. Bilindiği gibi daha önceleri bu tür kitaplara *münşeât* veya *inşâ eseri*, tertipleyenlere de *münşî* denilirken Tanzimat ile birlikte terimlerde değişiklik yapılarak bu tür eserlere *kitâbet-i resmîye ve gayr-i resmîye el kitâbı*, yazışmalara *kitâbet* ve bu işi yapanlara da *kâtip* denilmeye başlanmıştır. XIX. asırda bu tarz kitâbet sahasında büyük gelişmeler olduğundan resmî ve husûsî kitâbet dışında,

adlî ve hukukî yazışmalar için *kitâbet-i adliyye*, askerî yazışmalar için *kitâbet-i askeriyye*, diplomatik yazışmalar için *kitâbet-i hâriciyye* terimleri kullanılmaya başlanmıştır. Genelde kuramsal olan bu eserlerin giriş bölümünde, Osmanlı klâsik dönemi yazışma tarzıyla ilgili bilgiler verildikten sonra yeni kurulan okullardaki müfredâta cevap vermedikleri için yeni tarz kitâbetle ilgili eserlerin kaleme alındığı belirtilmektedir (İpşirli 1995: 4-5).⁷

Tanzimat sonrası resmî yazışma kurallarına dair talimatlar çıkarılmış ve bu talimatlara kitâbetle ilgili eserlerde yer verilmiştir. Örnek olarak, Harbiye Nezâretince yayımlanan on bir maddelik ta'lîmât-nâmede şu ifadeler yer almaktadır: “Müteselsil ibarelerden kaçınılmalı, meram kısa cümlelerle anlatılmalı, maddeler sıra numarası ile biraz içeriden yazılmalı, hesapla ilgili verilerde rakamlara dikkat edilmeli, yazıların sonundaki *ol bâbda* ifadesi terk edilerek yerine *tavsiye olunur, tebliğ olunur* ifadelerinin kullanılması, kağıdın sol üst köşesine nereden yazıldığı matbu olarak yazılmalı, altına tarih yazılmalı, acele yazılarda tarihin yanına saat ilâve edilmelidir” (İpşirli 1995: 7-8).

Görüldüğü kadarıyla Tanzimat ile birlikte klâsik Osmanlı yazışma veya inşâ geleneklerinde köklü değişikliklere gidilmiştir. Devlet adamlarının ve devlet dairelerinin yeni tarz kitâbet kuralları hakkında talimatlar çıkardıkları, yeni kurulan okullarda ders olarak okutulmak için konuyla ilgili eserlerin yazıldığı, sadrazamlık görevinde bulunan Küçük Said Paşa'nın bile kitâbet-i resmîye ile ilgili fikirlerini açıkladığı bir kitap yazdığı bilinmektedir (Kurşun 1995: 9-10).

Mektup Türleri

Mektup yazımı ile ilgili kuralların belirlenmiş olması nedeniyle, konu itibarıyla değişik adlarla anılmış olsalar bile her mektup türünün hemen benzer özelliklere sâhip olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. İranlıların resmî mektupları *sultâniyât*, husûsî mektupları *ihvâniyât* adıyla sınıflandırmaları, Türklerin de benzer sınıflandırmalar yapmasına neden olmuştur. Mektup sınıflandırmaları ve mektup incelemeleri de

⁷Tanzimat sonrası yazılan kitâbete dair eserlerin içeriği ile resmî ve husûsî kitâbetin özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mehmed Tevfik 1307, M. Cevdet 1341, Mehmed Fuad 1328.

inşâ sanatının ortaya çıkışından günümüze kadar hep aynı şekilde yapılagelmıştır. Özellikle resmî mektuplarda bir takım kalıp formüllerin kullanılması araştırmacıya önceden belirlenmiş sınıflandırmalardan farklı bir sınıflandırma ve inceleme imkânı da vermemektedir. Fakat husûsî mektuplarda resmî mektuplarda olduğu gibi *kurallara kesin riâyet etme* zorunluluğunun bulunmaması, mektupların şekle değil de muhtevaya dayalı sınıflandırmaya tabi tutulmasına neden olmuştur. Husûsî mektuplarda da bir takım kurallar belirlenmiş olsa bile mektup yazanın psikolojik durumu ve mektup yazılan kişinin mevkii hem şekli yapıyı hem de muhtevayı belirlemektedir.

Münşeât mecmûalarında, mektup türlerine ait metin örnekleri ve sûretleri çeşitli adlandırmalar altında verilmektedir. Örneğin, Kınalı-zâde Alâeddin Ali Efendi'nin münşeât mecmûasında mektuplar 5 kısma ayrılmaktadır: Tehniyet-nâmeler, şefaât ve sipariş mektupları (ruk'alar), muhabbet-nâmeler, taziyet-nâmeler, arızalar.

Buna benzer sınıflandırmalar, yazma eserlerde ve konuyla ilgili çalışmalarda farklı sayı ve adlandırmalarla karşımıza çıkmaktadır. Yazma eserlerden ve konuyla ilgili çalışmalardan hareketle mektup türleri şu şekilde gruplandırılabilir:

Husûsî Mektuplar

Aynı yerde veya iki farklı yerleşim yerinde bulunan kişilerin husûsî sebeplerle birbirlerine gönderdikleri mektuplardır. Konusuna göre değişik adlar alan bu tür mektupların adları şunlardır: Muhabbet-nâme (bu tür mektuplara, meveddet-nâme, şevk-nâme veya uhuvvet-nâme de denilmektedir), tehniyet-nâme veya tebrîk-nâme, ta'ziyet-nâme, şefakat-nâme (şefkat-nâme), irsal-nâme, iştîyak-nâme, şikâyet-nâme, tavsiye-nâme, teşekkür-nâme, iyâdet-nâme, davet-nâme, şefâat-nâme.

Resmî Mektuplar

Aynı yerdeki ya da iki farklı yerdeki devlet daireleri veya devlet adamları arasında önceden belirlenmiş kurallara uyularak yapılan yazışmalar ve halk tarafından devlet dairelerine veya devlet adamlarına hitâben yazılmış resmî içerikli her türlü yazışma bu türe dahil olmaktadır. Mektûbu yazan kişi ile mektup yazılan kişinin mevkii ve mektûbun konusu bu tür yazışmaların sınıflandırılmasında ve

adlandırılmasında belirleyici olmaktadır. Bu tür mektuplarda devletin veya bulunulan mevkiin büyüklüğünü göstermek amacıyla çok daha sanatlı bir üslup tercih edilmiştir. Resmî mektupların bazılarında, tercih edilen kâğıttan diğer şekli özelliklerine kadar her türlü ayrıntı önceden belirlenmiş olduğu için yazının içeriğine bakılmaksızın hangi türe ait olduğu anlaşılabilmektedir. Resmî mektuplarda şekli yapı husûsî mektuplara göre daha belirleyici durumdadır. Şekli yapısına ve muhtevasına göre sınıflandırılabilen olan resmî mektuplar şunlardır: Fermân, nâme-i hümayûn, hatt-ı hümayûn, berât, menşûr, mülk-nâme, ahd-nâme, irade, takrîr, telhîs, ruk'a, buyuruldu, tezkire, tarhaniyet-nâme, arîza, kâime, temessük, arz, arz-ı hâl, arz-ı mahzar, tahrîrât, şukka.

Mektupların Yapısı

1. Dış Yapı

İncelediğimiz çok sayıda mektup metninde mektup kâğıdının yalnızca ön yüzünün kullanıldığı, arka yüzüne herhangi bir yazının yazılmadığı görülmektedir.

Mektup yazarken kâğıtların sağ tarafında geniş bir boşluk bırakılmakta sol tarafında ise boşluk bırakılmamaktadır. Harflerin kâğıdın sol tarafına ve yukarıya doğru bir kavisle bazen üst üste gelecek şekilde sıkıştırılarak istif edildiği görülmektedir ki şekil olarak üst üste konulmuş kılıca benzeyen bir görüntü ortaya çıkmaktadır. Sağ tarafta bırakılan boşluğa da çoğu zaman muhatap tarafından cevap yazılarak geri gönderilmekte, bazen de bu boşluğa mühür, pençe, imza, derkenar ve sahh kayıtlarının yazıldığı görülmektedir. Kâğıdın üst tarafında yazının kapladığı alanın üçte ikisi kadar bir boşluk bırakılmakta, mektûbun özelliğine göre bu boşluğa tuğra çekilmekte veya buyuruldu ve telhîs mâhiyetinde yazılar yazılmaktadır. Yazılacak yazı üst dereceden alt dereceye yazılacaksa kâğıdın ortasının yukarisından ve alt dereceden üst dereceye yazılacaksa kâğıdın ortasının aşağısından başlanmaktadır.

Mektup yazılacak muhataba göre seçilen kâğıtlar ise beyaz veya sarımtırak renklerde olup yerine göre metrelerce uzunluğa sâhip olabilmektedir. Beyaz renkli kâğıt kaliteli olup kolay yıpranmayan cinstendir. Sarımtırak renkli olanı ise kolaylıkla yıpranıp yırtılabilen kâğıt cinsidir. Yazışmalarda özellikle beyaz renkli kâğıt tercih edilmiş

olup Dîvân-ı Hümâyûn kalemi tarafından yabancı hükümdarlara gönderilen nâme-i hümâyûnların sarımtırak renkli kâğıda yazıldığı görülmektedir. Bunun sebebi ise, sarı renkli kâğıtların daha büyük ölçülerde olmasıdır.

Muhatabın Müslüman olup olmamasına göre de değişiklik gösteren kâğıtlardan âbâdî olanı İslâm hükümdarlarına yazılan yazılarda, büyük boy İstanbul kâğıdı denileni ise Müslüman olmayan devlet yöneticilerine yazılan yazılarda kullanılmaktadır (Gökbilgin 1992: 23-24).

Osmanlı Dönemi'nde, genellikle resmî yazışmalarda olmakla birlikte husûsî yazışmalarda da Türkçeden başka diller kullanılmıştır. Özellikle Farsça ve Arapça başta olmak üzere, Rumca, Sırpça, Boşnakça, Macarca, İtalyanca ve Ermenice de mektuplar yazılmıştır. Farklı dillerde mektupların yazılması, bu dillerin konuşulduğu yerlerin Osmanlı hâkimiyeti altına girmesinden sonraya rastlamaktadır ki, ilişkilerin ilk elden ve daha sağlıklı olması amacı ön planda tutulmuştur.

Yazı çeşitleri, yazılacak yazının ve mektûbun türüne göre değişmektedir:

Reyhânî, Kur'ân ve dinî eserlerin yazımında, *Sülü*s, süsleme amaçlı yazılarda, *Rik'a*, Mükâtebât ve mürâselâtta, *Nesih*, tefsîr ve hadîslerin yazımında, *Tevkî'*, fermân ve menşûrlarda, *Muhakkak* ve *Ta'lik*, dîvân tertibinde, *Dîvânî* ve *Siyâkat*, mâliye ile ilgili işlerde ve dîvân-ı hümâyûn tarafından kaleme alınan yazılarda kullanılmıştır.

2. İç Yapı

Mektup metinleri genellikle:

1- Giriş: Davet (Tahmîd veya Temcîd)

Unvân

Elkâb, Ser-nâme veya Hitâb

Duâ

2- Metin: Nakil, İblâğ ve Talep

3- Sonuç: Hâtîme

Tarih, Yer, İmza veya Mühür olmak üzere, üç ana bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerde kullanılacak hitap, elkâb ve unvan formülleri, mektûbun yazılış amacı ve muhataptan istenilen şey ile mektûbun tarihi, imza ve mührü gibi kısımlarının her birine *rûkn* adı verilmektedir.

Kaynaklar

- Akgündüz, Ahmed (1990). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*. 9 cilt. İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.
- Arûzî Nizâmî (1327). *Çehâr-Makâle-i Nizâmî-i Arûzî*. Kâhire.
- Âsım Efendi (1354). *Kamus-al muhit okyanus-ül-basit fî tercümet-il kamus-il muhit*. İstanbul.
- Barutcu-Özönder, Sema (2002). “Eski Türklerde Dil ve Edebiyat”. *Türkler* III, s. 481-501. Ankara: yeni Türkiye Yayınları.
- Çandarlıoğlu, Gülçin (2002). “Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü”. *Genel Türk Tarihi* II: 9-46. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Dayf, Şevkî (1946). *El-Fenn ve Mezâhibuhu Fi'n-Nesri'l-Arabî*. Kâhire.
- Demirayak, Kenan (1992). *I. Abbâsî Asrında Edebî Çevre (132-232/750-847)*. Atatürk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi. Erzurum.
- Emîn, Ahmed (1933). *Zuhri'l-İslâm*. I-IV. Beyrut.
- Emirçupani, Ahad (2001). *Gaznelilerin İlk Döneminde Edebî Çevre*. Atatürk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi. Erzurum.
- Ercilasun, A. Bican (1990). “Köl Tigin Yazıtı Bir Nutuk Metni Midir?”. *TDAY-Belleten*. 31-39. Ankara.
- Erzi, A. Sadık (1963). *Hasan Bin Abdülmümin El-Höyî-Nüzhetü'l-Küttâb ve Tuhfetü'l-Ahbâb; Gunyetü'l-Kâtib ve Rûsümü'r-Resâil*. Ankara.
- Fekete, L. (1926). *Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatie der türkischen Botmassigkeit in Ungarn*. Budapest.
- Ferîver, Hüseyin (1341). *Târîh-i Edebiyat-ı İrân ve Tarîh-i Şu'âra*. Tahran.
- Fürûzânî, Seyyid Abdülkâsım (1379). “El-Teveessül İle't-Teressül-Mecmûayî Girân-Kadr Ez Münşeât-ı Bahâüddin Muhammed Bağdâdî”. *Kitâb-ı Mâh-ı Târîh ve Coğrafyâ*. S. 32: 13-15. Tahran.
- Gökbilgin, M. Tayyib (1992). *Osmanlı Paleografya ve Diplomatie İlmi*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Gömeç, Sadettin (1997). *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*. Ankara: AKM Yayınları.
- Guboglu, Mihail (1958). *Paleografia Si Diplomatica Turco-Osmana*. Bükreş.
- Gürkan, Nejdî (2000). *Arap Edebiyatında Memlûkler (Moğollar) Dönemi (656-923/1258-1517)*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi. Isparta.
- Hamilton, James (1986). *Manuscripts ouigours du IXe-X^e siecle de Touen-houang Textes etablis, Traduits, et commentes par James Hamilton*. Tom I, II. Paris: Fondation Singer-Polignac.
- İbn Haldûn, Abdurrahman B. Muhammed (1988). *Mukaddime* I-III (çev: Zâkir Kadîrî Ugan), İstanbul: MEB Yayınları.

- İnalcık, Halil (1963). “Reîsü’l-Küttâb”. *İA*. 9:671-683, İstanbul: MEB Yayınları.
- İpşirli, Mehmet (1995). “Osmanlılarda Kitâbet-i Resmîyeye Dair Eserler Hakkında Bazı Gözlemler”. 1-8. *Osmanlı Diplomatîği Semineri-30-31 Mayıs 1994*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Kalkaşendî, Ahmed B. Abdullah (1987). *Subhü’l-A’sâ Fî-Sınâ’ati’l- İnşâ’*. Nşr: Muhammed Hüseyin Şemseddin. Beyrut-Lübnan: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye Matbaası.
- Keskiner, Osman (1996). *Arap Edebiyatında İnşâ Sanatının Gelişmesi*. 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi. Samsun.
- Köprülü, M. Fuad (1981). *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kraelitz, F. (1921). *Osmanischen Urkunden in turkischer Sprache aus der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts*. Wien.
- Kurat, Akdes Nimet (1940). *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altınordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık ve Bitikler*. Ankara: DTCF Yayınları.
- Kurşun, Zekeriya (1995). “Said Paşa’nın Kitâbet-i Resmîyeye Hakkında Bazı Mülâhazaları”. 8-30. *Osmanlı Diplomatîği Semineri-30-31 Mayıs 1994*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Kütükoğlu, Bekir (1988). “Münşeât Mecmûalarının Osmanlı Diplomatîği Bakımından Ehemmiyeti”. *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri-Bildiriler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Levend, Ağâh Sırrı (1988). *Türk Edebiyatı Tarihi I (Giriş)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Mazıoğlu, Hasibe (1982). “Türk Edebiyatı. Eski.”. *Türk Ansiklopedisi*. XXXII: 80-134. Ankara.
- M. Cevdet [İnançalp] (1341). *Zamânımızda Usûl-i İnşâ ve Muhâbere*. İstanbul.
- Mehmed Fuad (1328). *Usûl-i Kitâbet-i Resmîyeye*. İstanbul: Artin Asadoryan ve Mahdumları Matbaası.
- Nüzhet, Mehmed (1306). *Mu’addilü’l-ımlâ ve Mükemelü’l-İnşâ’*. İstanbul.
- Nüzhet, Mehmed (1321). *Mugni’l-Küttâb*. İstanbul.
- Mehmed Tevfik (1307). *Usûl-i İnşâ ve Kitâbet*. İstanbul.
- Mez, Adam (2000). *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti. İslâmın Rönesansı*. çev: Salih Şaban. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Nassar, Hüseyin (1966). *Neş’etü’l-Kitâbeti’l-Fenniyye fi’l-Edebi’l-Arabî. Kâhire*.

- Ortaylı, İlber (1988). "Osmanlı Kançılıyasında Reform: Tanzimat Devri Osmanlı Diplomatiğasının Bazı Yönleri". *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri-Bildiriler*. S.153-168. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ögel, Bahaeddin (1982). *Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Reychman, J., Zajaczkowski, A. (1968). *Handbook Of Ottoman-Turkish Diplomats*. The Hague: Paris.
- Roemer, Hans. R.(1957). "İnshâ", *EI* 2. III: 1241-1244.
- Safâ, Zebîhullah (2002). *İran Edebiyatı Tarihi*. 1. cilt. (çev: Hasan Almaz). Ankara: Nusha Yayınları.
- Sâlihî, Nasrullah (1380). "Kitâb-Şinâsî-i Tavsîfî-i Münşeât, Mükâtebât ve Nâmehâ". *Kitâb-ı Mâh-ı Târîh ve Coğrafiyâ II*. S. 51-52: 55-153. Tahran.
- Savran, Ahmed (1996). *Arap Edebiyatı Tarihi (Cahiliye Dönemi)*. Erzurum.
- Sertkaya, O. Fikri (1995). "Göktürk Yazıtlarında İsim ve Ünvan Söyleme Geleneği". *Göktürk Tarihinin Meseleleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Spuler, Bertold (1957). *İran Moğolları-İlhanlılar Devri 1220-1350*. (çev: Cemal Köprülü). Ankara: TTK Yayınları.
- Sümer, Faruk (1990). *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*. Ankara: TTK Yayınları.
- Şafak, Rızâ-Zâde (1341). *Tarih-i Edebiyât-ı İrân*. Tahran.
- Şemîsâ, Sîrûs (1377). *Sebk-Şinâsî-i Nesr*. Tehran.
- Tansel, F. Abdullah (1974). "Türk Edebiyatında Mektup". *Türk Dili*. CCLXXIV. s. 386-413.
- Tekin, Şinasi (1971). *Menâhicü'l-İnşâ-Yahyâ Bin Mehmed El-Kâtib'in 15. yy'dan Kalma En Eski Osmanlıca İnşâ El Kitâbı*. Roxbory: Community Art Workshop.
- Tekin, Şinasi (1979). "II. Bâyezid Dönemine Ait Bir Mecmûa". *Journal of Turkish Studies*. V: 3: 343-383.
- Tekin, Talat (2004). "İpek Yolundan Bin Yıllık Türkçe Mektuplar". *Makaleler II. Tarihi Türk Yazı Dilleri*. Yayınlayan Emine Yılmaz, Nurettin Demir. s. 289-299. Ankara: Öncü Yayınevi.
- Tezcan, Semih (1978). "En Eski Türk Dili ve Yazını" *Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*. 271-323. Ankara: TTK Yayınları.
- Tezcan, Semih, Zieme, Peter (1971). "Uigurische Brieffragmente". *Studia Turcicae*. Edidit. L. Ligeti. S. 451-460. Budapest: Akademiái Kiadó.
- Topaloğlu, Bekir, H. Karaman (1995). *Arapça-Türkçe Yeni Kamus*. İstanbul: Nesil Yayınları.

- Turan, Osman (1988). *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*. Ankara: TTK Yayınları.
- Unan, Fahri (1986). *15. Yüzyıl Yazarlarından Yahyâ Bin Mehmed El-Kâtib'in Menâhicü'l-İnşâ'sı (İnceleme-Metin)*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Ünal, Ömer (1995). *Sadru'l-İslâm'da Edebî Çevre (1-41/622-661)*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi. Erzurum.
- Yılmaz, İbrahim (1997). *Panayırlar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi. Erzurum.
- Yılmaz, Metin (1998). *İslam Kitâbet Dairesinin Doğuşu*. 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Samsun.
- Yılmaz, Nurullah (1995). *III. Abbâsî Asrında Edebî Çevre (334-447/945-1055)*. Erzurum:Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.